

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۸/۱۰/۰۱
تاریخ بررسی مقاله: ۱۳۸۸/۰۳/۲۳
تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۸۸/۰۷/۳۰

مجله علوم تربیتی دانشگاه شهید چمران اهواز
تابستان ۱۳۸۹، دوره ۱ ششم، سال ۱۷-۲
شماره ۲، صص: ۶۲-۳۷

نقد و بررسی رویکرد پیشرفتگرای تربیت شهروندی در برنامه‌ی درسی دوره‌ی ابتدایی ایران

عباس قلتاش*

محمدحسین یارمحمدیان**

احمدعلی فروغی ابری***

سیدابراهیم میرشاه جعفری****

چکیده

این پژوهش با هدف نقد و بررسی رویکرد پیشرفتگرای تربیت شهروندی^۱ و مشخص کردن دلالت‌های مهم آن برای برنامه‌ی درسی انجام شد. علاوه بر این تحلیل جایگاه رویکرد پیشرفتگرای تربیت شهروندی در برنامه‌ی درسی دوره‌ی ابتدایی کشور نیز هدف این پژوهش بوده است. در این پژوهش از روش توصیفی و نیز روش تحلیل محتوا، به منظور تحلیل برنامه‌ی درسی علوم انسانی دوره‌ی ابتدایی استفاده شده است. جامعه‌ی آماری پژوهش در بخش تحلیل محتوا، شامل برنامه‌ی درسی مورد نظر در دوره‌ی ابتدایی کشور بوده است؛ که به روش نمونه‌گیری هدفمند، برنامه‌ی درسی علوم انسانی پایه‌های چهارم و پنجم ابتدایی به منظور جمع‌آوری و تحلیل یافته‌ها انتخاب و بررسی شده است. ابزار جمع‌آوری اطلاعات، سیاهه‌های تحلیل هدف‌ها، سیاهه‌ی تحلیل محتوای کتاب‌ها و سیاهه‌ی تحلیل محتوای کتاب‌های راهنمای معلم بود. که پس از مطالعه‌ی مبانی نظری و پیشینه، و نیز بر اساس طرح پیشنهادی، تهیه و تدوین شد. روایی آن توسط استادان دانشگاه (که در حوزه‌ی تربیت شهروندی مطالعه داشته‌اند) تعیین شد. واحد تحلیل، جمله‌های مندرج در متن کتاب‌های درسی، متن هدف‌ها و کتاب‌های راهنمای معلم بوده است. در بخش تحلیل محتوا مهم‌ترین یافته‌ها نشان دهنده‌ی آن است، که

* استادیار دانشگاه آزاد اسلامی - واحد مرودشت (نویسنده مسئول) gholtash578@yahoo.com

** دانشیار مرکز تحقیقات مدیریت و اقتصاد سلامت، دانشگاه علوم پزشکی اصفهان

mhyarm@yahoo.com

*** استادیار دانشگاه آزاد اسلامی - واحد خوراسگان

**** دانشیار دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه اصفهان

در مجموع در هدف‌ها، میانگین میزان همخوانی هدف‌های مورد بررسی با هدف‌های پیشنهادی تربیت شهروندی پیشرفتگرا در حد ۲۱,۹۳ درصد است که از توجه ناچیز نشان دارد. در تحلیل محتوای کتاب‌های مورد بررسی میانگین میزان همخوانی ۳,۸۷ درصد، و در کتاب‌های راهنمای معلم نیز میانگین میزان همخوانی ۱,۷۰ درصد بوده است؛ که در این بخش‌ها نیز از کم توجهی به مؤلفه‌های تربیت شهروندی پیشرفتگرا در برنامه‌ی درسی مورد بررسی نشان دارد.

واژه‌های کلیدی: تربیت شهروندی، برنامه‌ی درسی، رویکرد پیشرفتگرای تربیت شهروندی

مقدمه

تربیت شهروندی^۱ مقوله‌یی است که در دهه‌های اخیر مورد توجه بسیاری از مجامع علمی و پژوهشی در جهان قرار گرفته است. و به یکی از پربرترین عرصه‌های پژوهشی در نظام‌های تعلیم و تربیت تبدیل شده است. این عرصه‌ی گسترده در برگیرنده‌ی طیفی از دیدگاه‌های فلسفی، ایدئولوژیکی و سیاسی، و نیز رویکردهای تعلیمی و تربیتی است (شاگارنسکی و پیمیرز^۲، ۲۰۰۳). تربیت شهروندی، تدارک فرصت‌هایی برای اشتغال دانش‌آموزان در تجربه‌های معنادار یادگیری است. به گونه‌یی که به تسهیل رشد آنها به عنوان افراد متعهد و فعال اجتماعی و سیاسی بینجامد. (هومانا^۳ و همکاران، ۲۰۰۶). بر این اساس تربیت شهروندی نگاه ویژه‌یی به یادگیری دانش و توانش و نگرش‌هایی دارد، که فرد را در تعامل اثرگذار و مطلوب با افراد دیگر و دولت یاری می‌رساند.

بنابراین از یک طرف، تربیت شهروندی دربرگیرنده‌ی مؤلفه‌ها و مسایل ویژه و پویایی است که نیاز است مورد مطالعه‌ی عمیق قرار گیرد (پورتا^۴ و همکاران، ۲۰۰۱). و از طرف دیگر جایگاه و چگونگی آن در برنامه‌های درسی و محتوای آموزشی کشور ما مشخص نیست؛ و استنادهای تحقیقی هم در این رابطه وجود ندارد. بر این اساس و با توجه به وضعیت اجتماعی و شهروندی امروز ایران و فقدان تحقیق‌های لازم در این حوزه، عنوان پژوهش حاضر «نقد و بررسی رویکرد پیشرفتگرای تربیت شهروندی در برنامه‌ی درسی دوره‌ی ابتدایی ایران» انتخاب شد؛ تا ضمن اینکه از جنبه‌ی نظری ابعاد و مؤلفه‌ها و رویکرد پیشرفتگرا یا فعال، تربیت شهروندی را مورد بررسی قرار می‌دهد، هدف‌های دوره‌ی ابتدایی و کتاب‌های

-
- 1- Citizenship Education
  - 2- Schagurensky & Pimyrs
  - 3- Homana
  - 4- Purta

درسی دوره‌ی ابتدایی را (که منبع تجربه‌ها و فرصت‌های یادگیری دانش‌آموزان است) از جهت به‌کارگیری مؤلفه‌های مطرح در رویکرد پیشرفتگرای تربیت شهروندی نیز مورد بررسی قرار دهد.

پیشینه‌ی تحقیق

بطور عام در نظام آموزش و پرورش -بویژه در برنامه‌های درسی مدرسه‌ها- توجه لازم به تربیت شهروندی نمی‌شود؛ و صرف نظر از آنکه برنامه‌های ویژه‌ی تحت عنوان «آموزش شهروندی» وجود ندارد، در قالب برنامه‌های درسی دیگر نیز کم‌تر می‌توان از آن یافت (فتحی، ۱۳۸۱). این کاستی و نقص و عدم توجه به موضوع تربیت شهروندی در نظام آموزشی همچنان باقی است. در حالی که در بیش‌تر کشورهای توسعه‌یافته و برخی کشورهای در حال توسعه، برنامه‌های تربیت شهروندی در نظام رسمی تعلیم و تربیت مورد توجه قرار گرفته است؛ و تلاش‌های تحقیقی و اقدام‌های گسترده‌ی (نظیر راه‌اندازی مؤسسه‌ها و انجمن‌ها و مراکز علمی و پژوهشی) صورت گرفته است (لی^۱، ۱۹۹۹ و فتحی، ۱۳۸۱).

جنبه‌ی تربیت شهروندی پیشرفتگرا، تدارک دهنده‌ی فرصت‌هایی برای فراگیران جهت درگیری و مشارکت فعال به عنوان عضوی از مدرسه و اجتماع بزرگ‌تر است (کر و کلیور، ۲۰۰۴). از این جنبه یا رویکرد در تربیت شهروندی تحت عنوان «تربیت برای شهروندی»^۲ نیز یاد می‌شود. در این رویکرد اقدام‌ها و فرصت‌هایی تدارک دیده و انجام می‌شود، تا دانش‌آموزان از جنبه‌ی دانشی، نگرشی و توانشی مهیا شوند در نقش‌های اجتماعی و مسئولیت‌هایی -که دیر یا زود در زندگی بزرگسالی با آن مواجه می‌شوند- بتوانند به گونه‌ی مثبت و سازنده رفتار نمایند (کر، ۲۰۰۲).

آنچه که مسلم است از میان سطح‌های مختلف تحصیلی، دوره‌ی ابتدایی از سطح‌های حساس و مهم تعلیم و تربیت است؛ و در شکل‌گیری شخصیت اجتماعی و شهروندی دانش‌آموزان دوره‌ی مهم و قابل توجه است. مدرسه‌های ابتدایی با تدارک فرصت‌ها و برنامه‌های تعلیمی و تربیتی در افزایش دانش، بسط بینش و توسعه‌ی مهارت‌های مطلوب شهروندی نقش بسزایی دارند، بخصوص در پایه‌های چهارم و پنجم به دلیل ملاحظه‌های

1- Lee

2- Education for Citizenship

رشدی بطور طبیعی بایستی موضوع تربیت شهروندی مورد توجه ویژه قرار گیرد (کلاگ و هالدن^۱، ۲۰۰۲).

بر این اساس اگر دوره ی ابتدایی جایگاه مناسب و مهمی برای شروع آموزش و تربیت شهروندی است، بطور طبیعی برنامه ی درسی و محتوای آموزشی و تربیتی، بستر اساسی این آموزش و تربیت است. اما طراحی و تدوین برنامه ی درسی مفید و اثرگذار در تربیت شهروندی، به شناخت کافی و مطلوب از دیدگاهها و رویکردها و مسایل نظری مربوط به این حوزه نیازمند است. چون که هرچه حوزه ی معرفتی غنی تری در این رابطه وجود داشته باشد، در تصمیم گیری برنامه ی درسی تربیت شهروند، اشکال های کم تری را می توان شاهد بود.

هدف های تحقیق

هدف کلی تحقیق

هدف کلی این تحقیق تعیین دلالت های مهم رویکرد تربیت شهروندی پیشرفتگرا برای عناصر هدفها، محتوا و روش های تدریس و ارزشیابی برنامه ی درسی است.

هدف های ویژه ی تحقیق

- ۱- تعیین میزان توجه به تربیت شهروندی پیشرفتگرا در هدف های مصوب دوره ی ابتدایی.
- ۲- تعیین میزان توجه به تربیت شهروندی پیشرفتگرا در محتوای کتاب های دوره ی ابتدایی.
- ۳- تعیین میزان توجه کتاب های راهنمای معلم به روش های تدریس و ارزشیابی متناسب با تربیت شهروند پیشرفتگرا.

پرسش های تحقیق

- ۱- دلالت های مهم رویکرد تربیت شهروند پیشرفتگرا برای برنامه ی درسی چیست؟
- ۲- در هدف های مصوب دوره ی ابتدایی چگونه و به چه میزان به تربیت شهروند پیشرفتگرا توجه شده است؟
- ۳- در کتاب های درسی دوره ی ابتدایی چگونه و به چه میزان به رویکرد تربیت شهروندی پیشرفتگرا توجه شده است؟

۴- میزان توجه کتاب‌های راهنمای تدریس به روش‌های مناسب تدریس و ارزشیابی تربیت شهروندی پیشرفتگرا چگونه و به چه میزان است؟

روش‌شناسی تحقیق

روش تحقیق

روش انجام این پژوهش به دلیل تفکیک آن به دو مرحله‌ی مجزا یک روش تلفیقی است؛ یعنی در مرحله‌ی اول نقد و بررسی رویکرد تربیت شهروندی فعال صورت گرفت؛ که روش انجام پژوهش در این مرحله در گروه پژوهش‌های توصیفی است. در این مرحله با استفاده از منابع علمی و معتبر از جنبه‌ی نظری رویکرد، ابعاد و مؤلفه‌های تربیت شهروندی پیشرفتگرا در جهان مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت. و دلالت‌های تربیتی آن برای برنامه‌های درسی مشخص شد. و بر اساس مطالعه، طرح برنامه‌ی درسی تربیت شهروند پیشرفتگرا پیشنهاد و اعتباریابی شد.

مرحله‌ی دوم انجام پژوهش تحلیل محتوای برنامه‌های درسی پایه‌های چهارم و پنجم ابتدایی بوده است. در این مرحله بر اساس سیاهه‌های تحلیل محتوا که (بر اساس مطالعه‌های نظری و طرح پیشنهادی مرحله اول تنظیم شد) هدف‌ها و محتوای کتاب‌های درسی و محتوای کتاب‌های راهنمای معلم این پایه‌ها مورد تحلیل قرار گرفت؛ تا میزان انطباق آنها با رویکرد تربیت شهروندی پیشرفتگرا مشخص شود. پس در این مرحله روش تحقیق «تحلیل محتوا» بوده است.

جامعه و روش نمونه‌گیری

جامعه‌ی آماری این پژوهش در بخش مطالعه‌ی مبانی نظری شامل کلیه منابع و مطالب در دسترس، در زمینه‌ی تربیت شهروندی بوده است؛ که از سایت‌های معتبر و ناشران علمی تهیه شد.

در بخش دوم مطالعه، جامعه‌ی آماری، برنامه‌ی درسی دوره‌ی ابتدایی کشور بود؛ که از این جامعه، برنامه‌ی درسی علوم انسانی پایه‌های چهارم و پنجم ابتدایی برای مطالعه انتخاب شدند. در بخش محتوا کتاب‌های تعلیمات اجتماعی (تاریخ، جغرافیا، مدنی)، بخوانیم و بنویسیم، هدیه‌های آسمانی و نیز کتاب‌های راهنمای معلم و هدف‌های این کتاب‌ها مورد بررسی و

تحلیل قرار گرفت. به عبارت دیگر فقط کتاب‌های علوم انسانی این پایه‌ها مورد مطالعه و تحلیل قرار گرفت. شیوه‌ی نمونه‌گیری در بخش دوم نمونه‌گیری هدفمند بود. زیرا که انتظار می‌رود این درس‌ها بیش‌تر دربرگیرنده‌ی تربیت شهروندی باشند.

ابزار جمعآوری اطلاعات

در این پژوهش از چند ابزار گردآوری اطلاعات استفاده شد:

الف- سیاهه‌ی تحلیل محتوای هدف‌های مصوب دوره‌ی ابتدایی در پایه‌های چهارم و پنجم ابتدایی.

ب- سیاهه‌ی تحلیل محتوای کتاب‌های درسی پایه‌های چهارم و پنجم،

ج- سیاهه‌ی تحلیل محتوای کتاب‌های راهنمای معلم پایه‌های چهارم و پنجم ابتدایی.

این سیاهه‌ها بر اساس مطالعه‌های نظری پژوهش درباره‌ی رویکرد تربیت شهروندی پیشرفتگرا و دلالت‌های آن برای عناصر برنامه‌ی درسی تربیت شهروند پیشرفتگرا تهیه و تدوین شد. این سیاهه برای سه بعد شناختی، عاطفی و مهارتی تنظیم شد.

روایی و پایایی ابزار تحقیق

برای بررسی روایی محتوایی و صوری، سیاهه‌ها در اختیار استادان علوم تربیتی دانشگاه‌های آزاد و دولتی کشور و استان فارس که مطالعه‌هایی در حوزه‌ی تربیت اجتماعی و سیاسی (شهروندی) داشته‌اند، قرار داده شد. ۱۱ نفر از آنها سیاهه‌ها را مطالعه و پاسخ‌ها را با دقت ارایه نمودند. پس از اخذ نظر آنها تجدید نظرهایی بعمل آمد و فهرست نهایی آن تنظیم شد. به منظور اطمینان از پایایی تحلیل محتوا، سیاهه‌ها در اختیار یک کارشناس ارشد برنامه‌ریزی درسی (که چندین پژوهش در حوزه‌ی تحلیل محتوا داشت) قرار داده شد؛ که به صورت موازی و همگام با محقق، برنامه‌ی درسی مذکور را تحلیل محتوا نماید. ضریب توافق بین اندازه‌گیری‌های مستقل توسط وی و پژوهشگر حدود ۰/۸۴ به دست آمد.

روش تحلیل داده‌ها

واحد تحلیل جمله‌های موجود در متن هدف‌ها، کتاب‌های درسی و کتاب‌های راهنمای معلم بود. بدین منظور پس از مطالعه‌ی هر صفحه از هدف‌ها، متن کتاب‌های درسی و

کتاب‌های راهنمای معلم در صورت وجود جمله‌ها و مفاهیم و مؤلفه‌هایی در راستای تربیت شهروندی و رویکرد فعال انتخاب و دسته‌بندی شده، سپس آن‌ها را در سیاهه‌های مربوط با ذکر مشخصه‌های (صفحه، پاراگراف) وارد نموده و در نهایت به محاسبه‌ی فراوانی، درصد و میانگین و تفسیر و تحلیل یافته‌ها اقدام شد.

یافته‌های تحقیق

پرسش اول پژوهشی: دلالت‌های مهم رویکرد تربیت شهروندی پیشرفتگرا برای عناصر برنامه‌ی درسی چیست؟

رویکرد پیشرفتگرای تربیت شهروندی و عنصر هدف‌ها

فراهم آوردن فرصت‌ها و زمینه‌های مشارکت و حضور دانش‌آموز در تمام عرصه‌های مرتبط با زندگی حال و آینده او از هدف‌های اصلی است. علاوه بر این ارتقای سواد سیاسی، فهم اجتماعی و بر عهده گرفتن نقش فعال در عرصه‌های اجتماعی و سیاسی، مقصد و مقصود این رویکرد در تربیت شهروندی است. توسعه‌ی فهم و دانش سیاسی و اجتماعی برای بر عهده گرفتن نقش فعال و مؤثر هم در سطح محلی، هم ملی و هم در سطح جهانی مورد توجه این رویکرد است.

بر اساس مطالعه‌ی صورت گرفته و با تأکید بر مبانی نظری و پیشینه‌ی پژوهش می‌توان فهرست زیر را برای هدف‌های برنامه‌ی درسی تربیت شهروندی پیشرفتگرا مطرح نمود:

- تدارک فرصت‌هایی برای توسعه و ارتقای ارزش‌هایی که بر عدالت اجتماعی و اصول حقوق بشر مبتنی است.
- احترام به تفاوت‌های ملی، مذهبی و هویت‌های قومی و مقابله با رفتارهای نژاد پرستانه.
- آموزش آزاد اندیشی و تأکید بر مبانی آن.
- کسب دانش و نگرش و توانش لازم جهت مراقبت از محیط زیست و ارتقای شرایط زیست محیطی.
- توسعه‌ی مهارت‌های مشارکتی و اجتماعی.
- توسعه‌ی تفکر انتقادی.
- ارتقای مهارت‌های پژوهش.

- ارتقای دانش و توانمندی‌های شاگردان برای مشارکت فعال و شهروند مسؤولیت‌پذیر.
  - کسب توانایی‌های خلاق بودن.
  - آشنایی با حقوق و مسؤولیت‌های خود در مدرسه، جامعه‌ی محلی، عرصه‌های ملی و بین‌المللی.
- (ویلاو و نیل^۱، ۲۰۰۴؛ اسلر و استارکی^۲، ۲۰۰۵؛ ورهلن^۳، ۲۰۰۰؛ راج^۴، ۱۹۹۹؛ کلاگ و هالندن، ۲۰۰۲؛ و...).

محتوا در رویکرد تربیت شهروندی پیشرفتگرا

در عمل متخصصان در بحث رویکردها به انتخاب و سازماندهی محتوا از رویکرد سنتی و رویکرد پویا (محتوا در خدمت تغییر) و رویکرد سازنده (محتوا عامل تغییر) یاد می‌نمایند.

در رویکرد سنتی، محتوا در خدمت دانش ارزشمند و میراث فرهنگی است.

در رویکرد پویا سعی می‌شود تغییر و تحول در عرصه‌های مختلف علمی و تکنولوژیکی در محتوا لحاظ شود و محتوا به روز باشد.

اما در رویکرد سازنده در عین توجه به تغییرها، سعی می‌شود در محتوا دانش و اطلاعات و نگرش‌هایی دنبال شود که فرد را توانمند سازد، تا او نیز عامل تغییر و نوآوری باشد.

آنچه که قابل برداشت است این است که در رویکرد فعال تربیت شهروندی محتوا، ویژگی رویکردهای پویا و سازنده را دارد.

در رویکرد پیشرفتگرا تربیت شهروندی محتوا، در بر گیرنده‌ی بحث‌ها، حقوق فردی و شهروندی، حقوق بشر، مسؤولیت شهروندی، آزاد اندیشی و میانی و اصول آن، هویت‌های مدنی، جامعه مدنی و نظام‌های آن، اصول مدنی (شامل برابری، آزادی و انسجام اجتماعی)، جهانی شدن، و آموزش صلح و مبارزه با نژادپرستی می‌باشد (بانکز^۵، ۲۰۰۴، ۲۰۰۸؛ کر و همکاران، ۲۰۰۴؛ پاتر^۶، ۲۰۰۲؛ اسلر و استارکی، ۲۰۰۵؛ کر و کلیور، ۲۰۰۴؛ ترافورد^۷، ۲۰۰۳؛

1- Willow & Neale

2- Osler & Starkey

3- Verhellen

4- Roche

5- Banks

6- Potter

7- Trafford

آشتیانی، فتحی واجارگاه و یمینی دوزی سرخابی، ۱۳۸۵؛ قائدی، ۱۳۸۵؛ حکیم‌زاده، کیامنش و عطاران، ۱۳۸۶؛ فتحی، ۱۳۸۱).

روش‌های تدریس در رویکرد تربیت شهروندی پیشرفتگرا

با عنایت به سیمای رویکرد پیشرفتگرای تربیت شهروندی، می‌توان اذعان نمود که در رویکرد فعال تربیت شهروندی روش‌های یاددهی - یادگیری مشارکتی و فعال مورد توجه و مورد استفاده می‌باشد. در این روش‌ها اصول و پیش فرض‌هایی مدنظر است، که با هدف‌ها و مقاصد تربیت شهروند پیشرفتگرا همخوان است. از جمله‌ی این اصول؛ توجه به نقش دانش‌آموز به عنوان عامل اصلی و فعال یادگیری، توجه به تعامل و گفتگوی دانش‌آموزان با یکدیگر و با معلم، توجه و احترام به تفاوت‌های فردی، فرهنگی، قومی، انتقاد از ایده‌ها نه از آدم‌ها، احترام به اصول آزاد اندیشی و رعایت آن در فضای یادگیری (نظیر آزادی اندیشه، ارزیابی ایده‌ها فارغ از تعصب‌های نژادی و قومی، همکاری به عنوان راه اساسی موفقیت در رسیدن به هدف‌های مشترک) مسئولیت‌پذیری فردی و گروهی، استفاده از تکنولوژی یادگیری و تکنولوژی اطلاعات و ارتباطات در فرایند یاددهی - یادگیری، ارزیابی از یادگیری توسط دانش‌آموزان و سپس معلم، پیوند دادن یادگیری‌های کلاس درس به موقعیت‌های محلی، ملی و جهانی، توجه به فرایندهای علمی و حل مسأله در مواجهه با موضوع‌های یادگیری، توجه به تفکر انتقادی و توجه به مهارت‌های اجتماعی (نظیر گوش دادن فعال، توضیح دادن، طرح سؤال، رعایت نوبت، نشان دادن عکس العمل مناسب در برابر فشار گروهی و ...) می‌باشد. (بانکز^۱، ۲۰۰۴؛ کرو همکاران، ۲۰۰۴؛ پاتر^۲، ۲۰۰۲؛ اسلرواستارکی، ۲۰۰۵؛ کر و کلیور، ۲۰۰۴؛ ترافورد^۳، ۲۰۰۳).

ارزشیابی برنامه‌ی درسی در رویکرد تربیت شهروندی پیشرفتگرا

ارزشیابی از برنامه‌های درسی تربیت شهروندی یکی از عنصرهای اساسی و ضروری این برنامه‌هاست، که همواره مورد بحث و پژوهش بوده است. (QCA، ۲۰۰۳؛ جروم، ۲۰۰۲؛ کر و کلیور، ۲۰۰۴).

-
- 1- Banks
  - 2- Potter
  - 3- Trafford

در رویکرد پیشرفتگرای تربیت شهروندی ارزشیابی مداوم و تکوینی از میزان پیشرفت دانش آموزان در بعدهای دانشی، نگرشی و توانشی صورت می گیرد. قلمرو ارزشیابی فقط به حیطه ی شناختی محدود نیست؛ بلکه حیطه های عاطفی و مهارتی نیز مهم تلقی شده، و آگاهی از چگونگی تحول و پیشرفت آن ارزشمند دانسته می شود. علاوه بر توجه به نتیجه و سطح پیشرفت، به فرایند و چگونگی فعالیت و مشارکت دانش آموزان در جریان یاد دهی - یادگیری نیز توجه اساسی صورت می گیرد.

در رویکرد پیشرفتگرای تربیت شهروندی از انواع آزمون های کتبی، شفاهی و ابزاری (مشاهده، مصاحبه، گزارش نویسی)، میزان مشارکت گروهی و گزارش های تیمی استفاده می شود. یعنی هم از ابزارهای کمی و هم از ابزارها و داده های کیفی استفاده می شود. بر این اساس ارزشیابی در رویکرد فعال تنها به آزمون های مداد کاغذی و داده های کمی محدود نمی شود؛ و از پویایی و انعطاف پذیری برخوردار است، نه تنها سطح های پایین یادگیری بلکه سطح های عالی در حیطه های شناختی، عاطفی و رفتی مدنظر است.

پرسش دوم پژوهش: در هدف های دوره ی ابتدایی چگونه و به چه میزان به تربیت شهروندی فعال توجه شده است؟

به منظور تحلیل هدف ها، کتاب های راهنمای معلم موجود و راهنمای برنامه ی درسی کتاب های علوم انسانی پایه های چهارم و پنجم ابتدایی مورد بررسی قرار گرفتند. این تحلیل با استفاده از سیاهه ی تحلیل هدف در سه بعد (شناختی، عاطفی و عملکردی) انجام شده است. تشریح پاسخ به پرسش پژوهشی بالا همراه با جداول مربوط در ادامه می آید.

جدول ۱. خلاصه ی دلالت های رویکرد تربیت شهروندی پیشرفتگرا در ارتباط با عنصرهای برنامه ی درسی

عنصرهای برنامه ی رویکرد	مهمترین هدف ها	چگونگی محتوا	چیستی روش های تدریس	چگونگی ارزشیابی
رویکرد پیشرفتگرا	- ارتقای دانش، نگرش و توانش اجتماعی و سیاسی - ارتقای مهارت های عقلانی و تفکر انتقادی	فعال - پژوهش محور و فرایندی	فعال و مشارکتی	همه جانبه نگر - ترکیبی

تحلیل هدف‌های حیطه‌ی شناختی

جدول ۲. تحلیل هدف‌ها در حیطه‌ی شناختی

راهنمای تدریس بخوانیم و بنویسیم پنجم	راهنمای تدریس هدیه‌های آسمانی پایه پنجم	راهنمای تدریس بخوانیم و بنویسیم پایه چهارم	راهنمای تدریس هدیه‌های آسمانی پایه چهارم	منابع مورد بررسی هدف‌های حیطه‌ی شناختی تربیت شهروندی فعال
	۵	۲	۲	شناخت حقوق و مسؤولیت‌های فردی
۲		۲		شناخت تفکر انتقادی
۱	۱	۵	۸	آشنایی با حقوق و مسؤولیت‌های اجتماعی
				شناخت رفتارهای نژاد پرستانه
۱	۲	۵	۱	فهم فرایند پژوهش
		۱		شناخت تفاوت‌های فرهنگی و قومی
				آشنایی با قوانین و مقررات شهروندی
		۴		آشنایی با رسانه‌های جمعی
۱			۱	آشنایی با هویت ملی
۱۶		۱۶		فهم جهانی شدن و تعاملات جهانی
۲				آشنایی با تکنولوژی اطلاعات و ارتباطات
				شناخت و فهم حقوق بشر
		۱		درک امنیت و صلح جهانی
		۳		آشنایی با نهادها و سازمان‌های بین‌المللی
۱	۲	۸	۳	آشنایی با مهارت‌های اجتماعی
۴	۱۳	۱۲	۲۴	فهم دین و اطلاعات دینی
				شناخت عدالت اجتماعی
۳		۳		آشنایی با محیط زیست
		۴		آشنایی با مجامع مدنی
۱		۱		فهم خلاقیت و فرایند آن
۳۲	۲۳	۶۷	۳۹	مجموع هدف‌های مرتبط با موردهای پیشنهادی
۲۹/۰۹	۲۹/۸۷	۳۶/۴۱	۴۸/۱۴	درصد هدف‌های مرتبط
۱۱۰	۷۷	۱۸۴	۸۱	مجموع هدف‌های برنامه

آنچنانکه در جدول بالا مشاهده می‌شود، در کتاب راهنمای تدریس هدیه‌های آسمانی

پایه‌ی چهارم ۴۸/۱۴ درصد، کتاب راهنمای تدریس بخوانیم و بنویسیم پایه‌ی چهارم ۳۶/۴۱

درصد، کتاب راهنمای معلم هدیه‌های آسمانی پایه ی پنجم ۲۹/۸۷ درصد، کتاب راهنمای معلم بخوانیم و بنویسیم ۲۹/۰۹ درصد، به مؤلفه‌های تدریس شهروندی فعال توجه شده است. در کتاب‌های مورد بررسی مولفه‌های شناخت رفتارهای نژادپرستانه، آشنایی با قوانین شهروندی، فهم حقوق بشر، شناخت عدالت اجتماعی مورد بی توجهی قرار گرفته‌اند.

تحلیل هدف‌های حیطه‌ی عاطفی

جدول ۳. مقایسه‌ی هدف‌ها در حیطه‌ی عاطفی

منابع مورد بررسی	راهنمای معلم هدیه‌های آسمانی پایه ی چهارم	راهنمای معلم بخوانیم و بنویسیم پایه ی چهارم	راهنمای معلم هدیه‌های آسمانی پایه ی پنجم	هدف‌های حیطه‌ی عاطفی تربیت شهروندی فعال
گرایش به دفاع از حقوق و مسئولیت‌های فردی	۵		۳	احساس نیاز به تفکر انتقادی
تمایل به رعایت حقوق و مسئولیت‌های اجتماعی	۴	۱	۱	احساس تنفر از رفتارهای نژادپرستانه
احساس تنفر از رفتارهای نژادپرستانه		۱	۱	ارزش گذاری پژوهش
ارزش گذاری پژوهش		۱		احترام به تفاوت‌های فرهنگی
احترام به تفاوت‌های فرهنگی		۱		ارزش قایل شدن برای رسانه‌های جمعی
ارزش قایل شدن برای رسانه‌های جمعی			۴	ارزش گذاری هویت ملی
ارزش گذاری هویت ملی		۲		رشد علاقه‌های جهانشمول و تعاملات جهانی
رشد علاقه‌های جهانشمول و تعاملات جهانی				گرایش به تکنولوژی اطلاعات و ارتباطات
گرایش به تکنولوژی اطلاعات و ارتباطات				توجه و ارزش قایل شدن به حقوق بشر
توجه و ارزش قایل شدن به حقوق بشر				ارزش قایل شده به امنیت و صلح جهانی
ارزش قایل شده به امنیت و صلح جهانی				گرایش مثبت به نهادها و موسسه‌های بین المللی
گرایش مثبت به نهادها و موسسه‌های بین المللی		۱	۳	علاقه‌مندی به مهارت‌های اجتماعی
علاقه‌مندی به مهارت‌های اجتماعی		۵	۱	توسعه علاقه‌مندی و نگرش‌های دینی
توسعه علاقه‌مندی و نگرش‌های دینی		۱۲	۳	ارزش قایل شدن برای عدالت اجتماعی
ارزش قایل شدن برای عدالت اجتماعی				علاقه‌مندی به محیط زیست
علاقه‌مندی به محیط زیست			۳	گرایش مثبت به مجامع مدنی
گرایش مثبت به مجامع مدنی				علاقه‌مندی به خلاقیت
علاقه‌مندی به خلاقیت				جمع
جمع	۲۶	۹	۲۱	درصد
درصد	۳۲/۰۹	۴/۸۹	۲۷/۲۷	مجموع هدف‌های برنامه
مجموع هدف‌های برنامه	۸۱	۱۸۴	۷۷	

همانگونه که جدول ۳ گویاست در کتاب راهنمای تدریس هدیه‌های آسمانی پایه‌ی چهارم ۲۶ مورد (حدود ۳۲ درصد)، در کتاب راهنمای معلم هدیه‌های آسمانی پایه‌ی پنجم ۲۱ مورد (حدود ۲۷ درصد)، در کتاب بخوانیم و بنویسیم پایه‌ی چهارم ۹ مورد (۴/۸۹ درصد) و کتاب بخوانیم و بنویسیم پایه‌ی پنجم ۱۳ مورد (۱۱/۸ درصد) به مؤلفه‌های بعد عاطفی توجه شده است.

تحلیل هدف‌های حیطه‌ی عملکردی

جدول ۴. مقایسه هدف‌ها در حیطه‌ی عملکردی

منابع مورد بررسی	راهنمای تدریس هدیه‌های آسمانی پایه‌ی چهارم	راهنمای تدریس بخوانیم و بنویسیم پایه‌ی چهارم	راهنمای تدریس آسمانی پایه‌ی پنجم	راهنمای تدریس بخوانیم و بنویسیم پنجم
کسب قابلیت‌های دفاع از حقوق فردی	۳		۴	
تمرین تفکر انتقادی و به کارگیری آن		۱		
رعایت حقوق و مسؤلیت‌های اجتماعی	۲		۱	
مقابله با رفتارهای نژادپرستانه				
به کارگیری روش علمی در مواجهه با امور	۱		۱	
توانمندی مواجهه با تفاوت‌های فرهنگی				
رعایت قوانین شهروندی				
استفاده از رسانه‌های جمعی				
ارزش سنجی هویت ملی				۲
توانمندی مواجهه عاقلانه با جهانی شدن				
استفاده از تکنولوژی اطلاعات و ارتباطات				
دفاع از حقوق بشر و رعایت آن				
رعایت مصداق‌های امنیت جهانی				
مطالعه‌ی نهادها و سازمان‌های بین‌المللی				
کسب مهارت‌های اجتماعی و تعامل	۳	۲	۳	
رعایت آداب دینی و اجرای آنها	۳		۱۰	
دفاع از عدالت اجتماعی				
محافظت از محیط زیست				۱
مطالعه و تحقیق درباره مجامع مدنی				
طرح و خلق بحث‌ها و اندیشه‌های نو				
جمع	۱۲	۳	۱۹	۳
درصد	۱۴/۸۱	۱/۶۳	۲۴/۴۷	۲/۷۲
مجموع هدف‌های برنامه	۸۱	۱۸۴	۷۷	۱۱۰

آنچنانکه جدول ۴ نشان می‌دهد، در کتاب راهنمای تدریس هدیه‌های آسمانی پایه ی چهارم ۱۲ مورد (۴۱/۸۱ درصد)، در کتاب راهنمای بخوانیم و بنویسیم پایه ی چهارم ۳ مورد (۱/۶۳ درصد)، در کتاب هدیه‌های آسمانی پایه پنجم ۱۹ مورد (۲۴/۴۷ درصد) و در کتاب راهنمای بخوانیم و بنویسیم پایه ی پنجم ۳ مورد (۲/۷۲ درصد) به مؤلفه‌های بعد عملکردی تربیت شهروندی فعال توجه شده است. در همه ی منابع بطور متوسط مؤلفه ی رعایت آداب دینی از بیش‌ترین فراوانی توجه برخوردار بوده است؛ و به سایر مؤلفه توجه ناچیز صورت گرفته و یا بطور کامل مورد بی توجهی قرار گرفته‌اند.

پرسش سوم پژوهش: آن بود که در کتاب‌های درسی دوره ی ابتدایی به چه میزان به رویکرد پیشرفتگرایی تربیت شهروندی توجه شده است؟

تحلیل محتوای دو کتاب بخوانیم و بنویسیم پایه ی چهارم و پنجم

آنچنانکه اطلاعات به دست آمده نشان می‌دهد از مجموع ۲۶۲۲ جمله ی مندرج در کتاب بخوانیم و بنویسیم پایه ی چهارم ابتدایی، ۲۰۱ جمله در ارتباط با مؤلفه‌ها و بعدهای تربیت شهروندی فعال بوده است (تعداد جمله‌های مذکور در بعد شناختی ۱۴۶ مورد، در بعد عاطفی ۱۶ مورد و در بعد عملکردی نیز ۳۹ مورد بوده است) آنچنانکه گویاست، بیش‌ترین فراوانی در بعد شناختی است.

در مجموع، در کتاب بخوانیم و بنویسیم پایه ی چهارم ابتدایی در حد ۷/۶۵ درصد به مؤلفه‌ها و بعدهای تربیت شهروندی فعال توجه شده است؛ که بیانگر کم توجهی به این رویکرد تربیت شهروندی در این کتاب می‌باشد. در کتاب بخوانیم و بنویسیم پایه ی پنجم ابتدایی نیز از مجموع ۲۰۹۸ جمله ی مندرج در این کتاب درسی، ۱۴۷ جمله در ارتباط با انواع و ابعاد تربیت شهروندی فعال بوده است؛ که ۱۲۰ جمله در بعد شناختی، ۵ جمله در بعد عاطفی و ۲۲ جمله در بعد عملکردی مشاهده شده است. آنچنانکه گویاست، بیش‌ترین فراوانی توجه در بعد شناختی است. در مجموع در کتاب بخوانیم و بنویسیم پایه ی پنجم ابتدایی در حد ۶/۹۸ درصد به انواع و ابعاد تربیت شهروندی پیشرفتگرا توجه شده، که به کم توجهی به این رویکرد در کتاب درسی اشاره دارد.

بر این اساس در مجموع در کتاب‌های بخوانیم و بنویسیم پایه‌ی چهارم و پنجم ابتدایی بطور متوسط در حد ۷/۳۴ درصد به مؤلفه و بعدها‌ی تربیت شهروندی پیشرفتگرا توجه شده است. که در هر دو کتاب توجه و تأکید بر بعد شناختی مؤلفه‌ها، از بیش‌ترین فراوانی، و در هر دو کتاب نیز مؤلفه‌های دین و اطلاعات دینی دارای بیش‌ترین فراوانی توجه بوده است. در هر دو کتاب بعد عاطفی نیز از کم‌ترین فراوانی توجه برخوردار بوده است.

تحلیل محتوای دو کتاب تعلیمات اجتماعی پایه‌های چهارم و پنجم

آن چنان که نتیجه‌های به دست آمده نشان داد، از مجموع ۸۸۰ جمله‌ی مندرج در کتاب درسی تعلیمات اجتماعی پایه‌ی چهارم، ۲۲۰ جمله در ارتباط با انواع و ابعاد تربیت شهروندی فعال بوده است که از این مجموع جمله، ۲۰۶ جمله در بعد شناختی، و ۱۴ جمله در بعد عملکردی بوده، بعد عاطفی نیز از فراوانی برخوردار نبوده است. در مجموع در کتاب تعلیمات اجتماعی پایه‌ی چهارم در حد ۲۵ درصد به انواع و ابعاد تربیت شهروندی فعال توجه شده است. در کتاب تعلیمات اجتماعی پایه‌ی پنجم از مجموع ۱۴۸۵ جمله‌ی مندرج در این کتاب، ۲۰۳ جمله در ارتباط با انواع و ابعاد تربیت شهروندی بوده است؛ که ۱۹۸ جمله در بعد شناختی، ۳ جمله در بعد عاطفی و ۲ جمله در بعد عملکردی بوده است. در مجموع در کتاب تعلیمات اجتماعی پایه‌ی پنجم در حد ۱۳/۶۶ درصد به مؤلفه‌ها و بعدها‌ی تربیت شهروندی پیشرفتگرا توجه شده که به کم توجهی به این رویکرد اشاره دارد.

تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی پایه‌های چهارم و پنجم

نتیجه‌ها بیان‌گر آنست که از مجموع ۱۲۴۲ جمله‌ی مندرج در کتاب هدیه‌های آسمانی پایه‌ی چهارم ۷۶ جمله در ارتباط با انواع و ابعاد تربیت شهروندی پیشرفتگرا است؛ که از این مجموع جمله‌ها ۴۶ مورد در بعد شناختی، ۲۰ مورد در بعد عاطفی و ۱۰ مورد در بعد عملکردی بوده است. در مجموع در کتاب هدیه‌های آسمانی پایه‌ی چهارم در حد ۶/۱۱ درصد به انواع و ابعاد تربیت شهروندی پیشرفتگرا توجه شده است. در کتاب هدیه‌های آسمانی پایه‌ی چهارم در حد ۶/۱۱ درصد به انواع و ابعاد تربیت شهروندی پیشرفتگرا توجه شده است. در کتاب هدیه‌های آسمانی پایه‌ی پنجم نیز از مجموع ۱۱۶۱ جمله‌ی مندرج، ۱۱۹ جمله در ارتباط

با انواع و ابعاد تربیت شهروندی پیشرفتگرا بوده است؛ که از این مجموع ۹۸ جمله در بعد شناختی، ۱۴ جمله در بعد عاطفی و ۷ جمله در بعد عملکردی بوده است.

پرسش چهارم پژوهش: میزان توجه کتاب‌های راهنمای معلم به روش‌های مناسب

تدریس و ارزشیابی تربیت شهروندی پیشرفتگرا چگونه است؟

کتاب‌های راهنمای تدریس هدیه‌های آسمانی، راهنمای تدریس بخوانیم و بنویسیم پایه‌های چهارم و پنجم مورد تحلیل قرار گرفتند.

کتاب‌های تعلیمات اجتماعی پایه‌های چهارم و پنجم تا زمان انجام پژوهش فاقد هرگونه کتاب راهنمای معلم بوده‌اند، بنابراین مورد تحلیل قرار نگرفته‌اند.

در مجموع کتاب‌های راهنمای معلم بخوانیم و بنویسیم پایه‌های چهارم و پنجم، ۱۰۱ مورد به مؤلفه‌های تدریس و ارزشیابی بعد شناختی تدریس تربیت شهروندی پیشرفتگرا توجه نموده‌اند. که ۶۷ مورد آن در کتاب چهارم و ۳۴ مورد در کتاب پنجم بوده است. در کتاب راهنمای معلم پایه‌ی چهارم اصرار بر رسیدن به فهم درستی از رفتارهای شهروندی با ۲۲ مورد دارای بیش‌ترین فراوانی و مؤلفه‌های اصرار بر تعیین تکلیف‌های یادگیری جمعی، آگاه ساختن دانش‌آموزان از هدف‌های یادگیری، توجه و اصرار بر رشد همه جانبه‌ی دانش‌آموزان، اصرار بر ارزشیابی سطح‌های عالی‌تر یادگیری دانش‌آموز، هر کدام با یک مورد فراوانی کم‌ترین فراوانی توجه بوده‌اند. در کتاب راهنمای معلم پایه‌ی پنجم نیز مؤلفه اصرار بر برخورد علمی و پژوهشی با ۷ مورد، دارای بیش‌ترین فراوانی توجه و به مؤلفه‌های آگاه ساختن دانش‌آموزان از هدف‌های یادگیری و اصرار بر ارزشیابی سطح‌های عالی‌تر یادگیری دانش‌آموزان توجهی صورت نگرفته است. در یک جمع‌بندی نیز، میانگین سهم تدریس بعد شناختی در کتاب راهنمای معلم بخوانیم و بنویسیم پایه‌ی چهارم ۳/۰۱ درصد، و در کتاب پایه‌ی پنجم ۱/۲۵ درصد بوده است.

مؤلفه‌های تدریس و ارزشیابی بعد عاطفی کتاب‌های راهنمای معلم بخوانیم و بنویسیم

در مجموع کتاب‌های راهنمای معلم بخوانیم و بنویسیم پایه‌های چهارم و پنجم؛ ۲۹ مورد به مؤلفه‌های تدریس و ارزشیابی بعد عاطفی شهروندی فعال توجه نموده‌اند؛ که سهم

مؤلفه‌های کتاب پایه‌ی چهارم ۲۲ مورد، و کتاب پنجم ۷ مورد بوده است. در مجموع در کتاب‌های مذکور، تشویق و ارتقای میل به کار دارای بیش‌ترین فراوانی توجه بوده است. و به مؤلفه‌ی ارزش قایل شدن برای حل تضادها فارغ از خشونت، حمایت بموقع و متناسب از دانش‌آموز در حین فعالیت‌ها و حمایت از ارزشیابی یادگیری دانش‌آموزان توسط یکدیگر هیچگونه توجهی صورت نگرفته است. درصد جمله‌های مرتبط با بعد عاطفی شهروندی فعال، در کتاب راهنمای معلم بخوانیم و بنویسیم پایه‌ی چهارم ۰/۹۸ درصد، و کتاب راهنمای معلم پایه‌ی پنجم ۰/۲۵ بوده است. مجموع درصد جمله‌های مرتبط در بعد عاطفی نیز ۱/۲۳ درصد بوده است.

مؤلفه‌های تدریس و ارزشیابی بعد عملکردی کتاب‌های راهنمای معلم بخوانیم و بنویسیم
در مجموع کتاب‌های راهنمای معلم بخوانیم و بنویسیم پایه‌های چهارم و پنجم ۴۴ مورد به مؤلفه‌های بعد عملکردی شهروندی پیشرفتگرا توجه نموده‌اند؛ که سهم کتاب راهنمای معلم چهارم ۲۱ مورد، و کتاب پنجم ۲۳ مورد بوده است.
درصد توجه به مؤلفه‌های بعد عملکردی در کتاب راهنمای معلم چهارم ۰/۹۴ درصد، و در کتاب راهنمای معلم پنجم ۰/۸۵ درصد بوده است. در مجموع نیز در هر دو کتاب در حد ۱/۷۹ درصد به بعد عملکردی تربیت شهروندی پیشرفتگرا توجه شده است (جدول ۵).

تحلیل محتوای کتاب‌های راهنمای معلم هدیه‌های آسمانی پایه‌های چهارم و پنجم از بعد شناختی، بعد عاطفی و بعد عملکردی

در مجموع، در کتاب راهنمای معلم هدیه‌های آسمانی پایه‌ی چهارم در حد ۲/۷۶ درصد و در کتاب راهنمای معلم هدیه‌های آسمانی پایه‌ی پنجم در حد ۳/۹ درصد به مؤلفه‌ی بعد شناختی تدریس شهروندی فعال توجه شده است. مجموع درصد توجه در کتاب مذکور نیز ۶/۶۶ درصد بوده است (جدول ۶).

در مجموع دو کتاب راهنمای تدریس هدیه‌های آسمانی پایه‌های چهارم و پنجم، ۵۵ مورد به مؤلفه‌های تدریس بعد عاطفی شهروندی فعال توجه نموده‌اند. درصد توجه به مؤلفه‌های

جدول ۵- توزیع میزان توجه به مؤلفه‌های تدریس و ارزشیابی بعد عملکردی در کتاب‌های راهنمای معلم بخوانیم و بنویسیم

پرسش	مؤلفه‌های تدریس و ارزشیابی بعد عملکردی تربیت شهروندی فعال		پایه چهارم		پایه پنجم		مجموع	
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی
۴			۱۹/۰۴	۴			۹/۰۹	۴
۵			۳۳/۳۳	۷	۳۴/۷۸	۸	۳۴/۰۹	۱۵
۱۰			۹/۵۲	۲			۴/۵۴	۲
۱۱			۴/۷۶	۱	۴/۳۴	۱	۴/۵۴	۲
۱۴			۴/۷۶	۱			۲/۲۷	۱
۱۹					۱۷/۳۹	۴	۹/۰۹	۴
۲۰			۴/۷۶	۱			۲/۲۷	۱
۲۱			۹/۵۲	۲	۲۱/۷۳	۵	۱۵/۹۰	۷
۲۷			۴/۷۶	۱	۴/۳۴	۱	۴/۵۴	۲
۳۰					۱۳/۰۴	۳	۶/۸۱	۳
۳۱			۹/۵۲	۲			۴/۵۴	۲
۳۳					۴/۳۴	۱	۲/۲۷	۱
		مجموع جمله‌های مرتبط		۱۰۰	۲۱	۱۰۰	۲۳	۴۴
		مجموع جمله‌های مندرج در متن کتاب		۲۲۲۳		۲۷۰۵		
		درصد جمله‌های مرتبط با بعد عملکردی شهروندی فعال		۰/۹۴		۰/۸۵		۱/۷۹

جدول ۶. توزیع میزان توجه به مؤلفه‌های تدریس و ارزشیابی بعد شناختی در کتاب‌های راهنمای معلم هدیه‌های آسمانی

پرسش	مؤلفه‌های تدریس و ارزشیابی بعد شناختی تربیت شهروندی فعال		پایه‌ی چهارم		پایه‌ی پنجم		مجموع	
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی
۱			۱۳	۱۸/۰۵	۱۰	۱۸/۸۶	۲۳	۱۸/۴
۲			۸	۱۱/۱۱	۹	۱۶/۹۸	۱۷	۱۳/۶
۶			۱۳	۱۸/۰۵	۳	۵/۶۶	۱۶	۱۲/۸
۸			۴	۵/۵۵	۱	۱/۸۸	۵	۴
۹								
۱۲			۲	۲/۷۷	۲	۳/۷۷	۴	۳/۲
۱۵			۳	۴/۱۶	۲	۳/۷۷	۵	۴
۱۶			۲۱	۲۹/۱۶	۱۱	۲۰/۷۵	۳۳	۲۶/۴
۱۷			۱	۱/۳۸	۴	۷/۵۴	۵	۴
۲۲			۶	۸/۳۳	۷	۱۳/۲۰	۱۳	۱۰/۴
۳۴			۱	۱/۳۸	۴	۷/۵۴	۵	۴
			۷۲	۱۰۰	۵۳	۱۰۰	۱۲۵	۱۰۰
				۲۶۰۶		۱۶۶۰		
				۲/۷۶		۳/۹		۶/۶۶

بعد عاطفی در کتاب راهنمای معلم چهارم ۱/۲۲ درصد؛ و در کتاب راهنمای معلم پایه ی پنجم ۱/۳۸ درصد بوده است. مجموع درصد توجه در هر دو کتاب نیز ۲/۶۰ درصد بوده است (جدول ۷).

جدول ۷. توزیع میزان توجه به مؤلفه های تدریس و ارزشیابی بعد عاطفی در کتاب های راهنمای معلم هدیه های آسمانی

پرسش	مؤلفه های تدریس و ارزشیابی بعد عاطفی تربیت شهروندی فعال		پایه ی چهارم		پایه ی پنجم		مجموع	
	فرآوانی	درصد	فرآوانی	درصد	فرآوانی	درصد	درصد	فرآوانی
۳	ارزش قایل شدن برای تفاوت های فردی و فرهنگی	۲	۶/۲۵	۶	۲۶/۰۸	۸	۱۴/۵۴	
۷	ارزش قایل شدن برای حل تضادها فارغ از خشونت							
۱۳	تشویق دانش آموز در تکمیل پاسخ به پرسش های اجتماعی	۲	۶/۲۵			۲	۳/۶۳	
۱۸	تشویق دانش آموز به استفاده از منابع متعدد	۲	۶/۲۵	۲	۸/۶۹	۴	۷/۲۷	
۲۳	تشویق دانش آموز به بیان اندیشه ها و دیدگاه ها	۷	۲۱/۸۷	۴	۱۷/۳۹	۱۱	۲۰	
۲۴	حمایت بموقع و مناسب از دانش آموز در حین فعالیت ها	۴	۱۲/۵	۴	۱۷/۳۹	۸	۱۴/۵۴	
۲۵	توجه به ایجاد محیطی امن و صمیمی در کلاس درس	۲	۶/۲۵	۱	۴/۳۴	۳	۵/۴۵	
۲۶	قبول پاسخ های غیر معمول و احترام گذاشتن به عقیده ها متفاوت	۲	۶/۲۵	۱	۴/۳۴	۳	۵/۴۵	
۲۸	تشویق و ارتقای میل به کار و فعالیت	۶	۱۸/۷۵	۳	۱۳/۰۴	۹	۱۶/۳۶	
۲۹	تشویق و ارتقای اعتقاد به خود	۲	۶/۲۵	۲	۸/۶۹	۴	۷/۲۷	
۳۲	حمایت از ارزشیابی یادگیری دانش آموزان توسط یکدیگر	۳	۹/۳۷			۳	۵/۴۵	
	مجموع جمله های مرتبط با تربیت شهروندی فعال در بعد عاطفی	۳۲	۱۰۰	۲۳	۱۰۰	۵۵	۱۰۰	
	مجموع جمله های مندرج در متن کتاب		۲۶۰۶		۶۰/۱۶			
	درصد جمله های مرتبط با بعد عاطفی شهروندی فعال		۱/۲۲		۱/۳۸		۲/۶۰	

در مجموع، دو کتاب راهنمای معلم هدیه‌های آسمانی پایه‌ی چهارم و پنجم ۸۶ مورد به مؤلفه‌های بعد عملکردی تدریس شهروندی فعال توجه نموده‌اند. میزان درصد توجه به بعد عملکردی در کتاب راهنمای معلم هدیه‌های آسمانی پایه‌ی چهارم ۲/۱۱ درصد، و در کتاب راهنمای معلم پایه‌ی پنجم ۱/۸۶ درصد بوده است. مجموع درصد توجه دو کتاب مذکور به مؤلفه‌های بعد عملکردی نیز ۳/۹۷ درصد بوده است (جدول ۸).

جدول ۸- توزیع میزان توجه به بعد عملکردی در کتاب‌های راهنمای معلم هدیه‌های آسمانی

پرسش	مؤلفه‌های تدریس و ارزشیابی بعد عملکردی تربیت شهروندی فعال		پایه‌ی چهارم		پایه‌ی پنجم		مجموع	
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی
۴			۱/۸۱	۱			۱/۱۶	۱
۵			۲۰	۴	۱۲/۹۰	۱۵	۱۷/۴۴	۱۵
۱۰			۱/۸۱	۱	۳/۲۲	۲	۲/۳۲	۲
۱۱			۹/۰۹	۵			۵/۸۱	۵
۱۴			۱/۸۱	۱			۱/۱۶	۱
۱۹			۷/۲۷	۴	۹/۶۷	۷	۸/۱۳	۷
۲۰			۷/۲۷	۴	۹/۶۷	۷	۸/۱۳	۷
۲۱			۱۴/۵۴	۸	۳/۲۲	۹	۱۰/۴۶	۹
۲۷			۵/۴۵	۳	۶/۴۵	۵	۵/۸۱	۵
۳۰			۷/۲۷	۴	۹/۶۷	۷	۸/۱۳	۷
۳۱			۱۲/۷۲	۷	۲۵/۸۰	۱۵	۱۷/۴۴	۱۵
۳۳			۱۰/۹۰	۶	۱۹/۳۵	۱۲	۱۳/۹۵	۱۲
			۱۰۰	۵۵	۱۰۰	۳۱	۱۰۰	۸۶
			۲۶۰۶		۱۶۶۰			
			۲/۱۱		۱/۸۶		۳/۹۷	

بحث و نتیجه گیری

رویکرد پیشرفتگرای تربیت شهروندی حاوی دلالت‌هایی برای عنصرهای برنامه‌ی درسی است، که مطلوب است متخصصان و اولیای تربیت درباره‌ی این دلالت‌های تربیتی و مرتبط با عنصرهای برنامه‌ی درسی علم و آگاهی داشته باشند. بر اساس رویکرد پیشرفتگرا تربیت شهروندی و با مطالعه مبانی نظری و بسترهای قانونی و حقوقی چارچوب برنامه‌ی درسی شهروندی پیشرفتگرا ارائه شده است؛ و برنامه‌ی درسی علوم انسانی پایه چهارم و پنجم ابتدایی بر اساس آن تحلیل شد.

در تحلیل فاصله‌ی بین برنامه‌ی درسی موجود مورد بررسی و طرح برنامه‌ی درسی پیشنهادی شهروندی پیشرفتگرا باید گفت که: گرایش و رویکرد برنامه‌ی درسی علوم انسانی پایه‌های چهارم و پنجم (نمونه‌ی مورد تحلیل) به سمت رویکرد منفعل و محافظه کار است. این گرایش در همه‌ی عنصرها و بعدهای برنامه‌ی درسی موجود مشاهده می‌شود. با توجه به نتیجه‌ی این تحقیق و نتایج پژوهش‌های دیگر (فتحی، ۱۳۸۱؛ لطف‌آبادی، ۱۳۸۵؛ نیکنام، ۱۳۸۷ و ...) تربیت شهروندی و شهروند پیشرفتگرا در برنامه‌ی درسی دوره‌ی ابتدایی هنوز هم مغفول مانده است. غفلت از این مهم با توجه به تحول‌ها در عرصه‌های مختلف جهان علم و تکنولوژی، خواه از روی سهو و خواه از روی عمد غفلتی نابخشودنی است.

در همه‌ی عنصرهای مورد بررسی، بعد شناختی تربیت شهروندی پیشرفتگرا در اولویت می‌باشد. رشد همه جانبه و متعادل شخصیت یادگیرنده همواره به عنوان یک هدف تربیتی مدنظر بوده و می‌باشد. نه تنها نتیجه‌ی این تحقیق از اصرار بر برنامه‌های درسی قصد شده بر بعد شناختی، و غافل شدن از بعدهای عاطفی و عملکردی دارد، بلکه یافته‌های تحقیق نیکنام (۱۳۸۷)، فلاحی (۱۳۸۶)، سبحانی‌نژاد (۱۳۷۹) و ... نیز از غفلت به بعدهای عاطفی و عملکردی تربیت در سطح‌های مختلف یاد می‌کند. ضعف دانش‌آموزان ایرانی در آزمون‌های استاندارد (بین‌المللی که ر سایر بعدهای رشد فرد به ویژه در عرصه‌ی مدنی و شهروندی ناظر است، با این وضع قابل توجیه است. نتیجه‌ی آزمون‌های بین‌المللی علوم و ریاضیات (TIMSS) و سواد رایانه‌ای (CES)، مطالعه‌ی تربیت مدنی (CSE) که همه نشان از ضعف دانش‌آموزان ایرانی و ضعف نظام آموزش مدرسه‌یی است، پیام بطور کامل آشکاری دارد که بایستی در بعدها و مؤلفه‌های برنامه‌های درسی تجدیدنظر اساسی صورت گیرد.

در همه‌ی بعدها و عنصرهای برنامه‌ی درسی (هدف‌ها و محتوای کتاب‌های درسی) مؤلفه‌ی دین و اطلاعات دینی همواره از بیش‌ترین فراوانی توجه برخوردار می‌باشد. اگر چه دین سیطره‌ی کاملی بر بعدها و مؤلفه‌های تربیت شهروندی در کشور ما دارد؛ اما این توجه و اصرار نیز به نحو درست صورت نگرفته است؛ زیرا:

اول اصرار بر انتقال اطلاعات و احکام مذهب به ذهن دانش‌آموز است، بدون توجه به سطح‌های عالی شناختی.

دوم از مواد و موضوع‌های جذاب برای تلقین ارزش‌ها و باورها استفاده نشده است.

سوم هر چند که در کتاب‌های راهنمای معلم هدیه‌های آسمانی پایه‌های چهارم و پنجم بارها اصرار بر به کارگیری رویکردهای علمی و نوین در آموزش موضوع‌های مذهبی و دینی شده است، اما درس‌های هدیه‌های آسمانی پایه‌های مذکور با این سطح‌ها و رویکردهای علمی (انتقادی، تحلیلی، پژوهشی) همخوان نمی‌باشد، و بیش‌تر بر انتقال اطلاعات و تلقین برخی ارزش‌ها اصرار دارند. این درس کم‌تر دانش‌آموزان را به تفکر، تحقیق و مطالعه‌ی بیش‌تر دعوت می‌نماید.

مؤلفه‌های زیادی در همه‌ی بعدها و عنصرهای برنامه‌ی درسی مورد بی‌توجهی کامل قرار گرفته‌اند. مؤلفه‌هایی که همواره مورد غفلت قرار گرفته‌اند، با تربیت شهروند جهانی مرتبط می‌باشند. جهت‌گیری که این روزها در مجمع‌های علمی و پژوهشی سراسر جهان بخصوص در کشورهای توسعه یافته همواره مورد اصرار می‌باشد.

غفلت از مؤلفه‌های تکثرگرایی فرهنگی، جهانی شدن و تعامل‌های جهانی، امنیت و صلح جهانی، تفکر انتقادی در همه‌ی بعدها و موقعیت‌های مورد بررسی در این پژوهش همواره مشاهده گردید. این غفلت باعث می‌شود که تعادل و توازن میان تربیت شهروندی ملی و جهانی ایجاد نشود. واقعیت غیر قابل انکار جهان معاصر آن است که جهانی شدن، همه‌ی بعدها زندگی و آموزش و پرورش را تحت تاثیر قرار داده است. از طرف دیگر این موضوع بیانگر تقابل سنت و مدرنیته در نظام برنامه‌ریزی درسی کشور ما به عنوان یک چالش است.

مطالعه‌ی سوم انجمن بین‌المللی ارزشیابی پیشرفت تحصیلی در دهه‌ی اخیر در حال انجام و اتمام است (۲۰۰۴ تا ۲۰۰۹) که بسیاری از کشورهای جهان در آن شرکت دارند؛ ولی

کشور ما برای شرکت در آن برنامه ریزی نکرده است. این عدم مشارکت می تواند چند پیام داشته باشد:

اول- مسئولان و اولیای برنامه ریزی درسی کشور یا ضرورتی ندیده اند، و یا از تربیت شهروندی و شهروند جهانی غافلند.

دوم- پیام ضمنی آن این است که بین نظام تعلیم و تربیت و برنامه ریزی درسی کشور ما و خیلی از کشورهای پیشرفته جهان فاصله است.

با توجه به فاصله ی آشکار و عدم همخوانی مطلوب برنامه ی درسی پیشنهادی با برنامه ی درسی موجود، ضرورت بازنگری در بعدها و عنصرهای برنامه ی درسی موجود، مشخص و مورد اصرار است؛ و چارچوب برنامه ی درسی پیشنهادی می تواند راهگشا و یاریگر باشد.

منابع

- آشتیانی، ملیحه؛ فتحی و اجارگاه، کوروش؛ یمینی دوزی سرخابی، محمد (۱۳۸۵). لحاظ کردن ارزش های شهروندی در برنامه درسی برای تدریس در دوره دبستان. **فصلنامه نوآوری های آموزشی**، سال پنجم، شماره ۷، صص ۶۸-۹۲.
- حکیم زاده، رضوان؛ کیامنش، علیرضا؛ عطاران، محمد (۱۳۸۶). تحلیل محتوای کتاب های درسی دوره راهنمایی با توجه به مسائل و مباحث روز جهانی در حوزه برنامه درسی. **فصلنامه مطالعات برنامه درسی**، سال دوم، شماره ۵، صص ۲۷-۵۴.
- سبحانی نژاد، مهدی (۱۳۷۹). **مسئولیت پذیری اجتماعی در برنامه درسی دوره ابتدایی کنونی ایران و طرحی برای آینده**. پایان نامه دکتری. چاپ نشده. دانشگاه تربیت مدرس.
- فتحی و اجارگاه، کوروش (۱۳۸۱). برنامه های درسی تربیت شهرونی؛ اولویتی پنهان برای نظام آموزش و پرورش ایران. **مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان**، جلد چهاردهم، شماره ۲ صص ۱۸۱-۲۰۶.

فتحی و اجارگاه، کوروش (۱۳۸۱). *اصول برنامه‌ریزی درسی*. تهران: ایران زمین.
فلاحی، ویدا (۱۳۸۶). *بررسی عوامل فرهنگ ملی در برنامه درسی علوم انسانی دوره راهنمایی تحصیلی و آرایه چارچوبی برای تربیت فرهنگی*. پایان نامه دکتری تخصصی، چاپ نشده. دانشگاه شیراز.

قائدی، یحیی (۱۳۸۵). تربیت شهروند آینده. *فصلنامه نوآوری‌های آموزشی*، سال پنجم، شماره ۷، صص ۱۸۳ - ۲۱۰.

لطف آبادی، حسین (۱۳۸۵). آموزش شهروند ملی و جهانی همراه با تحکیم هویت و نظام ارزشی دانش‌آموزان. *فصلنامه نوآوری‌های آموزشی*، سال پنجم، شماره ۱۷، صص ۱۱ تا ۴۴.

نیکنام، فرج اله (۱۳۸۷). *بررسی جایگاه مسئولیت‌پذیری اجتماعی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی ایران*. پایان نامه کارشناسی ارشد، چاپ نشده. دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت.

Banks, J. A. (2008). Diversity group identity, and citizenship education in a global age. *Educational Researcher*, 37 (3), 129-139.

Banks, J. A. (ed). (2004). *Diversity and citizenship education*. Sanfrancisco: Jossey-Bass.

Clough, N., & Holden, C. (2002). *Education for citizenship: Ideas in to action*. London: Routledge flamer.

Homana, G., Carolyn, B., & Judith, T. (2006). *Assesing School Citizenship Education Climate*. University of Maryland. CIRCLE WORKING PAPER 48.

Jerome, L. (2002). Assessing and reporting citizenship. *Teaching citizenship*, 4, 38-44.

Kerr, D. (2002). An international review of citizenship in the curriculum: The IEA national case study and the INCA Arcive. In Steiner-Khamsi, Gita, Torney-Purta, Judith & Schwille, John, eds (2002). *New Paradigms and Recurring Paradoxes in Education for Citizenship: An International Comparison*. Oxford: Elsevier Science, 295 pages

Kerr, D. & Cleaver, E. (2004). *Citizenship education longitudinal study: Literature Review- Citizenship education one year on-*

- what does it mean?*: National Foundation for Educational Research. Research Report. RR 532.
- Kerr, D., Ireland, J., Craig, R., & Cleaver, E. (2004). *Making citizenship real: citizenship education longitudinal study*. Second annual report. London: DFES.
- Lee, W. O. (1999). Qualities of Citizenship Education for the new century. Perception of Asian Educational. Leaders. *International Conference on Reforming Learning, Curriculum and Pedagogy*. Bangkok. Thailand
- Osler, A. & Starkey, H. (2005). *Education for democratic citizenship: A review of research, policy and practice 1995-2005*. BERA annual review. British Educational Research Association.
- Potter, J. (2002). *Active citizenship in schools*. London: Kogan page
- Qualifications and Curriculum Authority. (2003). *Citizenship: 2002-2003 Annual Report by QCAs diversity and inclusion team*. London: QCA.
- Purta, T. J., Lehmann, R., Oswald, H., & Schul, W. (2001). *Citizenship and education in twenty-eight countries: civic knowledge and engagement at age fourteen*. Amsterdam, The Netherlands: IEA.
- Roche, J. (1999). Childrens right, participation and citizenship. *Childhood*. 6, 475-493.
- Schugurensky, D. & Pimyrs, J. (2003). Citizenship Education: Theory, Research and Practice. *Encounters on education*, 4.
- Trafford, B. (2003). *School councils, school democracy, school improvement: why, what, how*: SHA
- Verhellen, E. (2000). Childrens rights and education, in: A. Osler (ed.) *Citizenship and democracy in schools: diversity, identity, equality* (Stoke -on- Trent, Trentam). 33-43.
- Willow, C. & Neale, B. (2004). *Young childrens citizenship: idea in to practice*. New York: Joseph Rowtree Foundation.